

Švancara, Josef

Historické perspektivy brněnské psychologie

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. I, Řada pedagogicko-psychologická. 1990-1991, vol. 39-40, iss. 125, pp. [7]-22

ISBN 80-210-0316-2

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/112863>

Access Date: 02. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF ŠVANČARA

HISTORICKÉ PERSPEKTIVY BRNĚNSKÉ PSYCHOLOGIE¹

Tento příspěvek vznikl v úžasné době, v průběhu „sametové“ revoluce, kdy jsme si kladli tolik otázek o psychologických souvislostech událostí, ale kdy jsme byli především jako občané vtaženi do proudu převratného dění. A každý den byl naplněn proměnami zážitků, od naděje, úzkosti, obav až po zahlcující emoci radosti z vítězství opravdových hodnot. Nejen pro obrodu celého politického a ekonomického systému, ale také pro další rozvoj vzdělanosti a vědy má nedozírný význam, že se upevňují záruky svobody názorů a přesvědčení, a že se vytvářejí podmínky k prosazování pravdy a spravedlnosti. V době, kdy vyjde tento sborník, ponese již univerzita opět ve svém názvu jméno T. G. Masaryka, který zdůrazňoval, že státy se udržují ideály, z nichž se zrodily. Tuto myšlenku bychom měli zvnitřnit právě v této době, kdy nám jde o obnovení prestiže psychologických disciplín v moravské metropoli.

Jednotlivci a celé týmy psychologů vytvořili mnohé, co bude mít trvalou platnost. Kritické ohlédnutí do minulosti by mělo být spojeno s poznáním nosných tradic moravské psychologie. Nejen to. Je dobře tyto tradice udržovat a tvořivě rozvíjet. Pokusíme se naznačit, o které tradice jde, kde začínají a kde končí. Během uplynulých 40 let bylo brněnské psychologii zvláště těsně v krunýři totalitního režimu. To je řečeno eufemicky; skutečnost byla mnohem tvrdší. Nyní můžeme říkat pravdu také o deformacích, které na jednotlivých úsecích psychologii postihly, i o příčinách těchto deformací. Vystává otázka, zda je nutné vracet se k deformacím, jimiž byli více nebo méně všichni postiženi. Je to nezbytné, neboť bez pravdivého zhodnocení deformací a křivd, k nimž během sta-

¹ Rozšířený text příspěvku na 1. zasedání Občanského fóra jihomoravských psychologů v Brně dne 8. 12. 1989.

linského a brežněvovského období u nás došlo, nelze napravit to, co bylo znetvořeno, a odstraňovat překážky rozvoje a uplatnění psychologie. Rozhodně nejde o to, abychom přemalovali minulost na černó. Ale nemůžeme, nebo spíše nesmíme mlčky přejít deformace celých institucí a organizací jenom proto, abychom se snad někoho nedotkli, abychom nenarazili. (Poslední dvě slova jsou náповědí pro pamětníky, kteří tuto radu často slýchali.)

Do osnovy tohoto příspěvku jsme zařadili tři otázky:

1. o jaké tradice se může rozvoj brněnské, případně moravské psychologie opírat,
2. jakou povahu měly deformace na jednotlivých psychologických pracovištích,
3. které jsou aktuální otázky reformy studia, výzkumu a uplatnění psychologie v souvislosti s trendy celospolečenské přestavby.

1. BRNĚNSKÁ PSYCHOLOGICKÁ ŠKOLA

Jestliže lze vůbec hovořit o psychologické škole u nás v době před druhou světovou válkou, pak by to byla především brněnská škola Michajla Rostohara (1878—1966), zakladatele Psychologického ústavu Masarykovy univerzity, zřízeného v r. 1926.² Měla vyhraněného představitele s erudicí filozofickou i fyziologickou, se zahraničními zkušenostmi a kontakty; byl známý zejména jako organizátor prvního slovanského sjezdu pro výzkum dítěte 1933. Rostoharova škola měla jednotící základnu v celostní psychologii, jejímž specifikem bylo skutečně pluralitní zkoumání geneze psychických procesů. Skupina erudovaných a zanícených spolupracovníků (F. Kratina, V. Chmelař, R. Konečný, E. Pejhovský, L. Kolářiková aj.) publikovala své práce v časopise *Psychologie*, časopis pro teoretickou a užitou psychologii, který vycházel v Brně od r. 1935 do roku 1950, za redakce M. Rostohara. Rostohar neměl vytrvalost Chmelařovu a formulační preciznost Kratinovu, ale oba předčil kritičností, invencí a silou přesvědčení. Řada pozdějších Chmelařových výzkumných prací byla rozpracováním Rostoharových témat. Vztah k praxi nebyl jen v podtitulu časopisu. Rostohar jezdil do Vítkovických železáren, do Zlína, konal výzkumy na brněnských školách. Široce bylo rozvinuto poradenství pro volbu povolání po celé Moravě, zejména zásluhou Chmelařovou, ve studentském poradenství pracoval zejména Konečný, Kolářiková, Štech aj. Rostohar přednášel a konal semináře vždy s osobním zaujetím, nebyl sice vždy a jour v literatuře k danému problému, ale vždy zaujímal

² Stojí za zmínku, že prezident T. G. Masaryk se při své návštěvě univerzity zajímal také o přístrojové vybavení Psychologického ústavu, které tehdy odpovídalo mezinárodní úrovni.

stanovisko. Jeho vztah k posluchačům, kteří měli zájem o obor, byl příkladný. Navozoval u studentů vědomí pevného základu poznatků a v souladu se svou robustní konstitucí se za psychologii, studenty a absolventy zasazoval. Nebyl chodícím naučným slovníkem, ale profesorem v plném slova smyslu. Každý u něho věděl, na čem je. Byl také spoluzakladatelem tehdejší Vysoké školy sociální v Brně a od r. 1948 do r. 1950 jejím rektorem. V té době se zhoršily vztahy KSČ k Jugoslávii, Titova ulice, po níž jsme přicházeli na fakultu, byla přejmenována, a prof. Rostohar se už z prázdnin nevrátil. (Navštívil pak katedru psychologie až v r. 1957.) Ve svých 72 letech zakládá psychologický ústav na lublaňské univerzitě, vydává učební texty, experimentálně zkoumá filmové zážitky mládeže. Jeho slovinští žáci zastávají významné pozice doma i v zahraničí.

Nosné tradice brněnské psychologické školy jsou především ve spojení výuky psychologie, jejímž pilířem byly semináře a samostatná cvičení studentů, s exkurzemi do institucí, kde se mohla psychologie uplatnit. Kontakty s průmyslovými podniky vedly spíše ke konzultacím³ než dlouhodobým výzkumům pozdější doby, jejichž výsledky většinou byly již pro podniky neaktuální.

Kladem Rostoharovy školy byla tedy široká mezioborová spolupráce s přírodovědci, lékaři, pedagogy, sociology, jazykovědci a s odborníky výrobních sektorů. 70 poraden pro volbu povolání na Moravě v třicátých letech dobře reprezentovalo naši psychologii na druhém slovanském sjezdu v Lublani 1937, kde V. Chmelař referoval o vyšetření téměř 9000 uchazečů o povolání. Na přípravě slovanských sjezdů Společnosti pro výzkum dítěte a péči o dítě (založena biologem a fyziologem E. Babákem 1921 v Brně), intenzivně spolupracoval profesor pedagogiky J. Uher.

Tento slibný vývoj brněnské psychologie, která měla v některých směrech předstih v celostátním srovnání (srov. např. hodnocení prof. Tardého in: Chmelař a spol., 1968), byl přerušen nacistickou okupací 1939 až 1945. Během této doby byli psychologové perseklováni, R. Konečný byl celou tuto dobu vězněn, Rostohar se zapojil do odboje v rodné Jugoslávii. Obnovení Psychologického ústavu po osvobození v r. 1945 pokračovalo rychlým tempem, rychle se doplňují fondy odborné literatury. Novým rysem je profesní⁴ identifikace studentů s vyhraněným zájmem.

Nelze říci, že brněnská psychologická škola byla sdružením jako občanské fórum; měla pevnou vertikální strukturu. Rostohar vystupoval nezřídka autoritativně, ale měl přirozenou autoritu. Na rozdíl od umír-

³ Možnosti využití psychologie si ve třicátých letech prozíravě uvědomoval Tomáš Bafa sen., který vyslal psychologa dr. J. Brožka na zkušenou do USA.

⁴ Většina posluchačů zapisovala psychologii v rámci učitelského studia, zejména filozofie pro střední školy nebo jako vedlejší předmět. Studium samotné psychologie k doktorátu bylo spojeno s rizikem v důsledku malého počtu míst. Ještě v r. 1950 váhal referent národního výboru zapsat povolání „psycholog“ do občanského průkazu a namítal, že to je pouze předmět vědy nebo zájmu, a nikoli povolání.

něného V. Chmelaře se rád pouštěl do polemik s ideovými odpůrci: vystupoval proti pozitivisticky zaměřenému Fr. Krejčímu, autorovi největší syntetické práce z obecné psychologie, i V. Příhodovi (kontraverze v přístupu k výuce čtení). Uvnitř skupiny spolupracovníků však platila značná tolerance vůči různorodosti zájmů a zaměření: od Aristotelovy psychologie (L. Kolářiková) až po analýzu snů u Zeyera (R. Konečný), od prvních čar dítěte (V. Chmelař) až po zájmy o povolání (S. Štech) — všechno toto badatelské úsilí se setkávalo s podporou. Všichni se však shodovali ve dvou přístupech: (1) v celostním chápání psychických jevů, (2) v respektování člověka jako subjektu. Autentickým vyjádřením těchto přístupů je poslední u nás vydaná kniha M. Rostohara (1950).

Následovalo 40leté období zásahů, manipulací, deformací a stagnace, s krátkým zábleskem světla v r. 1968, a ostrůvky tvořivé práce jedinců a skupin, které odolávaly.

2. STALINSKÉ OBDOBÍ 1948—1968

Společným rysem tohoto období je likvidace ideových odpůrců a přebudování psychologie podle tehdejšího sovětského modelu. Psychologie měla být služkou ideologie a neměla samostatně zasahovat do praxe. Dogmaticky se prosazovala orientace psychologie na učení I. P. Pavlova. Brzy se v jedné horké hlavě zrodil návrh, aby se jediný náš časopis Psychologie, vycházející v Brně, přejmenoval na Reflexologii. V této atmosféře nebylo obtížné docílit, aby se poslední práce prof. Rostohara (1950) dostala na vědecké smetiště jako nebezpečná opora subjektivismu.⁵

Tvrdý nástup totalitního režimu se však neomezil jen na zrušení akademické svobody a ideologizaci veškeré výuky psychologie podle sovětských učebnic. V roce 1949 probíhaly na všech vysokých školách prověrky, při nichž také studenti psychologie vylučovali ze studia své kolegy. Byla to velmi snadná likvidace konkurentů z pozice moci, kterou dávala — většinou velmi čerstvá — příslušnost k vedoucí straně. Málkomu se podařilo zvrátit verdikt „neproověřen“ na základě odvolání. Nikdo nedostal písemné zdůvodnění. Jeden posluchač byl vyloučen ze studia pro téma disertační práce, které znělo „Barva a tvar v Rorschachově testu u dospívajících hochů a dívek“; bylo označeno jako západnické a neaktuální. Cui bono? je tu řečnickou otázkou. Někteří vyloučení studenti mohli do-

⁵ Rostohar chápal psychologii jako vědu o zkušenosti subjektu a zdůrazňoval přístup k osobnosti jako subjektu činnosti. Takovému přístupu dala za pravdu i sovětská psychologie, avšak až ke konci šedesátých let; srov. B. G. Ananjev (1968), u něhož nacházíme dokonce i odvolání na Teilharda de Chardin. V padesátých letech však i Ananjev publikoval práce v duchu tehdejšího kultu.

končit studium až po r. 1968, mnohým však už to tvrdé životní podmínky nedovolily.

V padesátých letech chyběla brněnské psychologii pevná ruka Mihajla Rostohara. Relativně větší nezávislost na usměrňujících činitelích poskytovala místa ve zdravotnictví, později v poradenství. V r. 1950 vznikla dvě první psychologická pracoviště mimo resort školství, a to v psychiatrické léčebně, kde nastoupil po nuceném odchodu z filozofické fakulty tehdejší docent Konečný a založil zde brněnskou školu klinické psychologie, a v tzv. Sociodiagnostickém ústavu, kam se probíjaval J. Švančara. Přibývalo dalších psychologů mimo univerzitu; zastřešení psychiatrickou sekci Purkyňovy společnosti se sdružili v relativně autonomní skupinu, která byla de facto moravskou psychologickou společností s bohatým a podnětným programem, a dokonce i se svobodnými volbami výboru této pobočky.

Od r. 1956 se mluví o renezanci sovětské psychologie. Sebeuvědomění psychologie navazuje na tradici Vygotského, utlumovanou dvacet let. Nejsou však pochyby o tom, kdo má tuto renezanci zajišťovat. Také u nás jsou některá zásadní témata vyhrazena pouze kovaným marxistům. Přesto se rozšiřují možnosti publikovat psychologické práce s širším rejstříkem témat. Nomenklaturní směrnice pro obsazování „vyšších“ funkcí a pro získání vědeckých hodností znamenají nadále diskriminaci nestraníků, jejichž žádosti se nezdá se nezřídka setkávají se strohou formulací „Váš politický profil neodpovídá požadavkům kladeným na...“ Účast na zahraničních kongresech je prakticky zůžena pouze na privilegované, a každý výjezd se dalekosáhle prověřuje. Nepomáhá ani jmenovité pozvání pořádkující instituce. Existují doklady o tom, že příslušné kolegium, rozhodující o vyslání delegátů a určující vedoucího delegace, podávalo falešné informace o seznamu pozvaných. Tu a tam se však i někomu z řadových psychologů podaří projít celou prolézačkou a zúčastnit se zahraničního kongresu na vlastní náklady.⁶

V šedesátých letech se rozšiřuje výměna odborných publikací a díky porozumění zahraničních kolegů získáváme také řadu testových metod. Výjimečně narážíme i na předsudky. Dokladem toho je dopis známého amerického psychologa, který k odmítnutí zaslat žádaný separátní otisk jeho článku připojil poznámku: „Zásadně nepodporuji totalitní režim“. Přibývá však také návštěv zahraničních psychologů; o každém kontaktu, i písemném, je však třeba podávat podrobné hlášení.

Začátek šedesátých let je spojen s pronikavými změnami také na katedře psychologie. Vedoucí katedry V. Chmelař překročil sedmdesátku a zůstává jako externí učitel. Očekává se, že by se jeho nástupcem měl

⁶ Povzbudivým zážitkem byl mezinárodní kongres užitě psychologie v Lublani r. 1964, na který se dostavil také 86letý prof. Rostohar a hrdě představoval svého 13letého syna. Z toho, koho vzkázal pozdravovat, bylo zřejmé, jak diferencovaně hodnotil situaci v brněnské psychologii.

stát R. Konečný, někdejší asistent Rostoharův. Avšak politická kritéria zatím ještě nedovolují, aby takovou pozici získal nestraník. Přichází vojenský psycholog F. Janda. Po něm se ujímá vedení katedry politolog J. Šabata. Katedra se otevírá stále více spolupráci s praxí, rozvíjí se sociální psychologie a psychologie osobnosti. Výuka profituje z extenze působnosti katedry v oblasti poradenství, z rozšíření výukové základny extramurálně ve zdravotnictví a v průmyslu.

Rok 1968 je zábleskem světla také v celé naší psychologii. Vedení katedry přejímá posléze R. Konečný, roste prestiž psychologie na fakultě i ve veřejnosti a odrazem toho je brzy také příliv uchazečů o studium psychologie. Jsou vytvořeny velmi slibné předpoklady, aby se katedra dostala brzy na srovnatelnou mezinárodní úroveň. Roste také aktivita a iniciativnost studentů.

3. BREŽŇEVOVSKÉ OBDOBÍ 1969—1989

Ke zlomu nedošlo náhle v okmžiku vstupu vojsk varšavské smlouvy. Ještě v r. 1969 zůstává prostor pro všestranné rozvíjení činnosti, ale železná opona pomalu padá a odděluje nás opět od navázaných kontaktů se světem. Postupně se projevují důsledky stranických prověrek. Prof. Konečný se v r. 1970 rozhoduje vzdát se vedení katedry z důvodů, které nebyly zcela objasněny. Jmenování zvoleného nestraníka bylo sice prodjednáno stranickou organizací, ale jeví se to pouze jako hříčka vrchnosti. Zakrátko dostává J. Švancara na vědomí verdikt rektora o zrušení katedry psychologie, v zájmu urychlení konsolidace na katedře — rozumí se urychleného odchodu vyloučených straníků a zglajšaltování výuky. Rozhodnutí rektora je srovnatelné se zásahy nacistického a stalinského režimu. Byl ovšem podnícen činností zákulisní mafie, nikoli děkanem-rusistou. Odstoupivší i nový vedoucí katedry upozornili obšírným dopisem rektora na závažné politické a odborné důsledky jeho rozhodnutí a žádali o revokaci. Ani na návrh osobního jednání rektor neodpověděl. Mafie dosáhla cíle, ale za cenu zrušení katedry, která byla obnovena až v r. 1974. Činnost J. Sedláka, nového vedoucího „pracoviště psychologie“ na FF UJEP, byla především likvidační: postupně odešlo 5 kvalifikovaných učitelů (B. Bárta, R. Konečný, P. Novák, I. Plaňava, H. Široký) a další se dostali do seznamu neperspektivních kádrů, „kádrových lazárů“, jak s oblibou říkával tehdejší děkan. Výuka běžela dále takřikajíc na úsporný plamen, a mnozí studenti si naštěstí neuvědomovali, jaké je pozadí života na katedře. Aktivity J. Sedláka se však rozběhly do takových dimenzí, že ho již nemohla krýt ani stranická organizace. Díky statečností nového děkana M. Kopeckého byl J. Sedlák odvolán z místa vedoucího a dočasným vedením pracoviště psychologie byl pověřen jeden z proděkanů — historik.

V polovině sedmdesátých let se stávají uvolněná vedoucí místa na psychologických pracovištích lákavým honebním revírem pro ctižádostivé jedince, kteří by v řádném konkursním řízení vůbec neměli šanci. Katedra psychologie na FF, psychologická laboratoř v ČSAV, psychologická výchovná poradna a další místa se stávaly snadnou kořistí. (*Difficile est satiram non scribere*. Bylo to v době, kdy straničtí funkcionáři tak rádi bezohledně rozvíjeli diletantskou myslivost ve „svých“ revírech.) Nezbytná byla samozřejmě podpora krajského výboru KSČ a výhodné bylo, když se navíc podařilo na příslušném pracovišti získat někoho jako uvaďče, který také — po nastálé pauze — uvedl obvyklý leitmotiv: je to záchrana psychologie.

Příchodem J. Kurice na katedru psychologie FF začíná druhá etapa tzv. konsolidace; lze uvažovat o tom, zda deformace mohly být ještě horší než byly. Z katedry odcházejí postupně dva další pracovníci (S. Kratochvíl, J. Švancara) a ztrácí se další základna pro stáže posluchačů ve zdravotnictví (PSL Kroměříž). I v této době však vzniká řada hodnotných prací a úspěšné programy výuky. Koncentrace nekontrolovatelné moci má i nyní svůj efekt. Oportunismus proniká do studentských řad. Anonymní udání na některé členy katedry svědčí o profesionální zručnosti pisatelů; tyto dopisy nejdou ovšem do koše, ale prošetřují se na několika úrovních, za účasti StB.

Psychologická laboratoř ČSAV, která v různých strukturách pracovala od roku 1963 pod vedením V. Chmelaře, se ke konci sedmdesátých let dostává do rukou nekvalifikovaných vedoucích (K. Hozman, J. Hudeček); zejména druhému z nich, který se dokonce habilitoval u prof. J. Kurice, se podařilo najít trvalé místo v historii brněnské psychologie tím, že zajistil včlenění tohoto pracoviště do Ústavu ateismu a společenského vědomí. I neodborníci kroutili hlavou nad hybridem, který zde vznikl v blízkosti někdejší Mendlovy zahrádky, a zahraniční kolegové považovali tuto konfúzi za orwellovské monstrum. Některé publikace z tohoto pracoviště jsou dokladem hrubého vykořisťování spolupracovníků a nerespektování autorského práva. Takové případy nebyly omezeny pouze na toto pracoviště. S pozicemi v těchto vrcholných institucích byla spojena četná privilegia.

Psychologie práce byla kladně hodnocena na ideologickém semináři psychologů komunistů (1973) jako jedna z mála sekcí, které odpovídaly marxistickým představám o psychologii. Přesto si jednotliví psychologové v podnicích našeho kraje dovedli vytvořit nezávislý úsudek o poslání a metodách psychologie práce a najít svou cestu k lidem a k problémům.

Psychologické výchovné poradenství se stalo terčem pozornosti pedagogů, kteří měli vždy v zádech silnou politickou podporu. Symbióza s pedagogy, která byla plodná za Rostoharova působení, se stává prostředkem k zglajchšaltování psychologie a omezování specifika psychologické činnosti v poradenství: individuálního psychologického vyšetření.

Relativně lepší byla situace ve zdravotnictví. V době založení Čs. psychologické společnosti r. 1957 byla klinická psychologie předním úsekem rozvoje psychologie u nás. Platilo to především pro moravskou klinickou psychologii, kde vykonal průkopnickou práci R. Konečný. Na Moravě se kladl vždy větší důraz na celostní přístup k osobnosti pacienta a za samozřejmost se považovala kompetence psychologů v psychoterapii, zatímco v Čechách se soustředila pozornost na propracování diagnostických metod a povaha práce měla nezřídka laboratorní zaměření. Psychologové ve zdravotnictví bojovali o podmínky své práce, jak o tom svědčí také memorandum adresované tehdejšímu ministru Plojharovi. Ukázkou, jak bylo možné rozvíjet i v době temna poznatkovou základnu psychologů, byly postgraduální kurzy klinické psychologie, které získávali stále pevnější institucionální základnu v Institutu pro vzdělávání lékařů a farmaceutů; to vše v době stagnace na některých univerzitních a akademických pracovištích. V kompetenčních sporech s lékaři v té době nebylo politické pozadí tak výrazné jako v poradenství. Většinou šlo o výhrady psychiatrů ke kompetenci psychologů v diagnostice⁷ a psychoterapii.

Ukázkou monopolu ideologie a dokonce monopolu jedné psychologické teorie (činnosti) jsou akce pořádané „pobočkou Brno“ Čs. psychologické společnosti k výročí tomu onomu. Čelné referáty vyjadřovaly neomylné hodnocení různých koncepcí, zúženou apercepci stavu sovětské psychologie v době, kdy se již v SSSR blýskalo na lepší časy. Je pochopitelné, že většina brněnských psychologů ztrácela zájem o činnost ČSPS vůbec, ale ledovec, který zde vznikl, neroztál ani v době, kdy již hlavní výbor ČSPS jako celek podal demisi. Snaha vzít řešení psychologických záležitostí do vlastních rukou, se však projevila vysokým počtem přihlášek do Občanského fóra jihomoravských psychologů již během prvního setkání.

Hodnocení příčin deformací v brněnské psychologii a podílu různých činitelů na nich bude obtížným úkolem erudovaného historika psychologie. Objektivní posouzení bude možné provést až po určitém časovém odstupu. Všichni, kdo jsme v těchto čtyřech desetiletích v psychologii působili, jsme byli nějak deformováni a nějakým způsobem jsme se na deformacích podíleli. Je však třeba znát pravdu o souvislostech a nezamlčovat přehmaty a zneužívání pravomocí, padni komu padni. Jako psychologové máme také povinnost vypovídat o tom, jak byla celá naše společnost působením totalitního režimu ochuzena v důsledku potlačování

⁷ V uplynulých desetiletích se rozvíjela také zrůdná diagnostika ve dvou směrech: (1) diagnostika situace v psychologických vědách, vedoucí k zmapování ideologických nebezpečí, (2) diagnostika vedoucí k vytypování nepohodlných jedinců. Tyto hrůzné diagnózy byly výsledkem činnosti jedinců i seskupení hlav. Byly určeny adresátům, jejichž „pravomocí“ byla likvidace: okamžitá nebo postupná a příležitostná. Jistě někdo časem shromáždí prefabrikáty, jichž se v posudcích na kokohli z nás užívalo.

tvořivých schopností lidí, ochuzena o iniciativu myšlení a o sílu motivace, která se rodí uvnitř člověka a nelze ji zmanipulovat, jak si to mnozí „organizátoři“ představovali.

4. VÝHLEDY DO BUDOUCNOSTI

Ve vývojové psychologii se vehementně diskutuje o dvou modelech: a) vývoj jako kontinuum procesů, b) diskontinuitní vývoj. Také k dalšímu vývoji psychologie v moravské metropoli, kterému se na prahu r. 1990 otevírají netušené perspektivy, lze přistupovat dvojím způsobem: (1) chápat obnovu v návaznosti na hodnotné tradice, (2) považovat za nezbytné pokračovat „détaché“, jak se v hudbě označuje nasazení nového smyku. Empirici v psychologických disciplínách však mají dostatečnou evidenci o tom, že vývojové procesy nebývají ani pouze kontinuitní, ani výlučně diskontinuitní, nýbrž že se prolínají obě tyto zákonitosti. Když Hebb (1967) uvažuje o americké psychologické revoluci, upozorňuje na dílčí diskontinuity, ale vyústění revolučních proměn přece jen spatřuje v syntéze všeho přínosného: „To, co v jedné etapě pobuřuje, může mít v jiné smysl.“ Je však nepochybné, že diskontinuitu je třeba prosazovat ve vztahu ke všem formám deformací i vůči deformátorům. V tomto směru je naše psychologická revoluce v samých začátcích. Je to proces uvědomování a prosazování pravdy. Nevedlo by k ničemu, kdyby se dřívější servilnost k ideám a osobám nahradila jinou servilností. Psychologové chtějí sloužit, ale ne posluhovat.

Zatímco v třicátých letech bylo obvyklé hovořit o krizi psychologie (Bühler, 1927, ale v téže době i Vygotský), v současné době se hovoří o revoluci a krizi, která revoluci vyvolala, se mnohdy mlčky přechází. Jsou to však dvě stránky téhož procesu. Po dovršení revolučních přeměn bude dále probíhat evoluce, během níž dojde v určité fázi ke krizi metodologické, terminologické a třeba k nějaké, kterou nejsme zatím s to předvídat, neboť to není vývoj zcela autonomní, probíhající pouze uvnitř naší disciplíny. Zkrátka: nevíme ještě, co budeme vědět zítra. Ale přesto je třeba vytvářet prognózy, i když jsme sami zanedbali péči o vývoj pravděpodobnostního myšlení od útlého věku.

Názory na další vývoj psychologie v nových podmínkách svobody bádání, akademické svobody na vysokých školách a otevření volného „trhu“ teorií a metod zahrnují několik hledisek: a) předpokládaný trend vývoje v mezinárodním kontextu, b) společenský význam psychologie, c) potřeba inovací, d) rozvoj psychologie v novém systému vzdělávání, e) návaznost na tradice brněnské psychologické školy.

Na celém světě se stále více zvětšuje disproporce mezi rychle narůstajícími poznatky na jedné straně a jejich začleněním a zobecněním na druhé straně. Budeme se učit porovnávat hodnotu interpretace těchto vý-

sledků v různých teoretických koncepcích. To představuje výhody i rizika. V každém případě je pro začínající studenty vhodnější, aby napřed zvládli poznatky a pak se seznamovali s teoriemi. Je však třeba brát v úvahu také „implicitní teorii“, s níž studenti na vysoké školy přicházejí. Zvláště důležitá je implicitní teorie vlastní osobnosti, která by se měla krystalizovat v průběhu adolescence (a zahrnovat ovšem celou životní dráhu každého člověka).

Vycházíme-li z ortogenetického principu, pak je názor na další vývoj psychologie v podstatě optimistický: neplodné směry odumírají, psychologie hledá svou identitu a současně se otevírá vývoji života, světa a směřuje k noosféře. Některé problémy lze řešit pouze v mezioborové spolupráci; při tom může psychologie přispět inovacemi, ale také inovační podněty získávat.

Křečovitě úsilí po exaktnosti vedlo k zanedbání řady životně důležitých problémů. Některé oblasti psychologie představují triumf odhumanizované technologie. Varovné výzvy významných filozofů o tragických důsledcích objektivizace lidského života by neměly vyznít naprázdno pouze proto, že již nechceme být v pozici „ancilla philosophiae“. Je třeba nezbytný postup „příčina — účinek“ doplňovat teleologickým vztahem mezi účelem a prostředkem. Interpretovat lidské chování se zřetelem k postulovaným, anticipovaným cílům je nezbytné v celé oblasti psychologických služeb; měla by to být také otázka sebevýchovy. Teleologický přístup vychází z předpokladů, jež mají objasnit typické chování prostřednictvím hierarchicky uspořádaných motivů.

Sametová revoluce probudila zasuté a utlumené tendence prosazovat pravdu, spravedlnost a rozvíjet hodnotné lidské vztahy. Tyto ideály by měly ovlivnit také orientaci psychologie: věnovat více pozornosti zkoumání člověka jako člověka, jeho postavení ve světě, i jeho budoucnosti. Neznamená to však vzdát se propracovaných experimentálních metod, ale užívat je k řešení nových problémů. Psychologie by měla být chápána především jako humánní psychologie, a poznatky o chování živočichů by měly přispívat k objasnění specifičnosti lidského chování, prožívání a myšlení, snažení a výtvorů činnosti. Člověk zkoumaný bez zřetele k ekologickým podmínkám a sociálním rolím, to je laboratorní redukce, která v jednotlivých případech může být odůvodněna povahou vymezeného problému, avšak ve výstupech zkoumání by už měl být zahrnut společenský a časový kontext.

V psychologii druhé poloviny 20. století lze sledovat symptomy auto-intoxikace vlastními koncepcemi, metodami a termíny. Nebezpečí uzavřeného okruhu představují také některé matematické a statistické procedury. Rovněž mnohé testové metody vytvářejí svět pro sebe. Zdá se, že největší nebezpečí autointoxikace vlastními produkty je všude tam, kde se metoda stává primární a ztrácí se problém, který je třeba řešit.

Význam a ocenění psychologie bude bezpochyby úměrné významu úkolů, k jejichž úspěšnému řešení přispěje. Základy výchovy a vzdělávání,

organizace práce i života společnosti, sociální plánování, péče o zdraví a široká oblast prevence — to vše jsou oblasti, do nichž směřují výsledky psychologické činnosti. Ukazuje se však, že je velmi účinné, když psychologii „objeví“ někdo mimo ni; pak se snadněji stane silou, ovlivňující společenské dění. Je třeba věnovat pozornost tomu, aby se politici i ekonomové seznamovali s možnostmi uplatnění psychologických poznatků, programů a návrhů.

Psychologie na vysokých školách. Na všech fakultách by měly být vytvořeny podmínky pro výuku psychologie se zřetelem k potřebám praxe v jednotlivých profesích. V největší míře se to týká učitelství na všech fakultách, ale také medicíny, práv i technických a uměleckých směrů. Nový rektor naší univerzity prof. M. Jelínek projevil pochopení pro uplatnění psychologie. On oživil tradici T. G. Masaryka, (1885) z něhož lze na podporu psychologie uvést tento citát: „... teprve psychologii rozumíme plnosti života a projevům ducha, bez něhož by svět byl temný a mrtvý. Poznáním pravé přirozenosti lidské poskytuje psychologie základ praktickým duchovědám, poučuje nás, jak máme vychovávat budoucí pokolení a sebe samy, co činiti můžeme a jak dosahovati máme svého pravého účelu lidského.“

Všeobecně má tedy být psychologie podávána posluchačům všech vysokých škol tak, aby dále rozvíjela poznatky získané v této oblasti na střední škole a aby přispívala k rozvíjení humanizace, k zduchovění a spiritualizaci života, k respektování lidské osobnosti, k rozvíjení tvořivých schopností a motivace v činnostech jednotlivců a kolektivů.

Reformy, jimiž prošlo odborné studium psychologie za poslední dvě desetiletí, vedly k takové degradaci, jako v málokterých oborech. Zatím co jsme se asi dostali na jedno z posledních míst v kvalifikaci absolventů zkráceného studia psychologie, jehož první ročník byl navíc zaplněn zbytečnými nebo středoškolskými předměty, pak se asi dostaneme do knihy rekordů na základě počtu doktorátů a vědeckých hodnotí v poměru k počtu psychologů. V zahraničí je obvyklé, že požadavky pro získání profesní kvalifikace vypracovávají psychologické společnosti, asociace, a zkušební komise jsou nezávislé. Máloude je studium kratší než 5leté, ukončení doktorátem je obvykle spojeno s dalším tříletým i delším studiem a obhájením disertace, která vychází tiskem. Samozřejmostí jsou jazykové znalosti, programování na počítači, psaní na stroji a další dovednosti, s nimiž má již uchazeč o studium přijít na vysokou školu. Neměli bychom mít ani příliš teoretizující ani příliš specializované absolventy. Vzhledem k tomu, že v dosavadním rozvrhu studia bylo málo prostoru pro získávání zkušeností v jednotlivých oblastech praxe, volá většina absolventů po posílení praktické přípravy. Zkušenosti však ukazují, že inovace v psychologii, i v jejích aplikacích zajišťují obvykle absolventi, kteří mají současně dobrou teoretickou erudici. Úplně pětileté studium nemůže být na úrovni nějaké vyšší průmyslovky nebo „zdravky“.

Nové podmínky činnosti fakult umožňují rozšiřovat kvalifikaci absol-

ventů odborného studia psychologie postgraduálními kurzy. V zahraničí bývají některé kurzy tak atraktivní, že zájemci jsou ochotni za ně sami platit.

Ke konci r. 1989 uzavřelo Brno patronátní smlouvu s jihoněmeckým Stuttgartem (asi 580 tisíc obyvatel), který má univerzitu v Tübingen. Pro srovnání je vhodné uvést, že psychologii tam zapisuje asi 750 posluchačů, z nich se v této době připravuje k doktorátu asi 20. V Psychologickém ústavu s několika katedrami působí 48 učitelů a vědeckých pracovníků, kromě toho je v místě několik dalších specializovaných pracovišť; např. psychologii učení se zabývá 10 pracovníků.

Lze očekávat, že také na Masarykově univerzitě dojde k obnovení Psychologického ústavu, který bude propojovat výuku s vědou a výzkumem. Jako poměrně malé pracoviště by měl mít takovou koncepci, která by zajišťovala jak pluralitu zaměření a směrů, tak možnost koncentrace společného úsilí na řešení tématu, které by přispělo k vytvoření prestiže brněnské psychologie. Nabízí se zde myšlenka návaznosti na tradici Rostoharovy školy, jejímž společným jmenovatelem bylo zkoumání aktuální geneze psychických procesů — jak bychom řekli nynější terminologií. Takovým jednotícím tématem budoucího ústavu by mohl být program zkoumání schopností a talentů v rozsahu celé životní dráhy člověka, se zvláštním zaměřením na vyhledávání a rozvíjení talentovaných jedinců. Je to úkol značného společenského dosahu zvláště pro malý národ, který může obstát v mezinárodní konkurenci pouze na základě výsledků tvořivé práce. Takový program by bylo možné řešit pouze ve spolupráci jednotlivých psychologických disciplín s pedagogy, lékaři, filology, matematiky, tělovýchovnými pracovníky a umělci. Kromě toho jsou slibné předpoklady pro zapojení do mezinárodní spolupráce.

Mezinárodní spolupráce se zásadně opírá o dvě základní podmínky: a) osobní kontakty, b) výsledky práce. Jde o to zajistit, aby brněnská psychologie měla co nejvíce hodnotných výsledků, s nimiž by mohla vyjít na mezinárodní „trh“ vědeckých informací.

5. HUMANISTICKÝ EPILOG

Psychologie budoucnosti nepochybně rozšíří svou komparativní metodologii a bude věnovat pozornost nejrozmanitějším formám, způsobům, stylům lidského života. Složitost života si vyžádá prohloubené zkoumání osobní existence a stále narůstající diferenciací individuálního chování. Srovnávací hledisko najde plodné uplatnění také v souvislosti s celosvětovým rozvojem mírového soužití. Ve všech dílčích disciplínách (či psychologických vědách) bude pravděpodobně silit humanistické zaměření v rámci vzestupné antropogeneze.

Psychologie budoucnosti si jistě podrží mnohé psychometrické a kom-

parativní metody, ale pravděpodobně se stane současně také více fenomenologicky spekulující a intuitivně přistupující k problémům; jinak by zůstal zablokovaný zdroj nových koncepcí a psychologie by nemohla překračovat současný stav svého vývoje. Psychologie se nemůže točit kolem sebe samé. I když další propracování pozorování a měření je nadále směrodatné, je zejména v naší akademické psychologii potřeba vyrovnat dluh, spočívající v nedostatečné pozornosti „skutečnosti subjektu“ (vlastního i druhých). Rozvíjení humanitních a demokratických ideálů v naší společnosti povede k oživení charakterologických problémů, k oživení zkoumání psychologických předpokladů výchovy charakteru.

Psychologie osobnosti by měla integrovat výsledky jednotlivých disciplín a přispívat k tomu, aby „šedé“ výsledky zkoumání psychických procesů a učení se staly využitelnějšími. Aby mohla být psychologie v daleko větší míře také prognostická, je třeba rozšířit spolupráci s biologií, antropologií, sociologií i filozofií. Leckde v zahraničí se prosadilo začlenění psychologie do rámce věd o životě (life sciences), které lépe zajišťuje propojení orientace přírodovědní a společenskovední.

Člověk na přelomu tisíciletí bude mít ještě těsnější vazby k povinnostem i hodnotám. Aby psychologie zůstala blízká životu, musí být v duchu Teilhardova pojetí otevřená budoucnu; toto „otevření“ zajišťuje také cestu další ortogeneze, cestu sblížování, konvergence. „Psychologická technologie“, jak ji označuje Bertalanffy, a antihumanistický behaviorismus sice mohou dospět k dalším novým poznatkům, ale rozšiřují propast, která je mezi těmito výsledky na jedné straně a významem lidských potřeb, zájmů a hodnot.

Školní osnovy na všech stupních by měly být doplněny humanisticky, osobnostně orientovanými cíli vzdělávání. Nezřídka se nadhodnocují procesy učení a vývoj rozumových operací, a zanedbávají se vnitřní procesy vývoje osobnosti žáků a studentů. Programované učení je sice pokrokem, ale zaměřuje se na strategii učení. V každém předmětu lze působit v tom směru, aby lidé byli vychováváni ke konání dobra, službě druhým, čestnosti, k toleranci a k ochotě se vzdělávat a zajímat se o sebe jako osobnost — tedy k hodnotám, které byly tak rozhodující v průběhu „same-tové revoluce“. Humanistický přerod v procesu vzdělávání bude jistě posilovat také psychologie v osnovách středních i vysokých škol.

Závěrem lze říci, že perspektivy psychologie budou záviset všeobecně na tom (1) nakolik se dokážeme podílet na mírovém uspořádání života doma i ve světě, (2) nakolik se poučíme z předchozích deformací, omylů vlastních i cizích, (3) nakolik se psychologie zbaví tendence hledat zdroj poznatků v sobě samé, (4) nakolik se odpoutá ze závislosti na jednostranných teoriích a metodách, které vytvářejí uzavřený okruh, (4) nakolik se otevře budoucnu, jako podmínce seberozvíjení, sblížování, konvergence, vzestupné antropogeneze.

LITERATURA

- Ananjev, B. G.: Človek ako predmet poznania. Bratislava, PDT, 1980.
- Arnold, W.: Bildungsziel: Persönlichkeit. München, Goldmann, 1975.
- Bühler, K.: Die Krise der Psychologie. Jena, G. Fischer, 1927.
- Engliš, K.: Teorie hodnoty a hodnocení. Praha, Melantrich, 1947.
- Hebb, D. O.: Americká revoluce. Čs. psychol., 1967, XI, 1, 37—50.
- Chmelař, V.: Rostoharovy psychologické názory. Přerov, F. Bartoš, 1938.
- Chmelař, V., Z. Bureš, D. Osladilová, J. Švancara, V. Tardy: Padesát let ČSSR a psychologie v českých zemích. Čs. psychol., 1968, XII, 5, 425—431.
- Ideologické problémy marxistické psychologie v ČSSR. (Jen pro vnitřní potřebu). Odd. školství a vědy ÚV KSČ a Presidium ČSAV. Brno, 1973.
- Kolářiková, L.: Aristotelova psychologie. Psychologie, 1944, IX, 1—2; 1946, XI, 3—4.
- Konečný, R.: Julius Zeyer v zrcadle snů. Psychologie, 1936, 1, 3.
- Konečný, R.: Psychologická analýza výsledků individuální a kolektivní práce. Psychologie, 1949, XI, 6; 1950, XII, 1, 2.
- Kováč, D., J. Švancara: Developmental Psychology in Czechoslovakia: A concise review. Studia psychol., 1979, 21, 4, 226—237.
- Kratina, F.: Psychologie, Brno, Komenium, 1947.
- Masaryk, T. G.: Základové konkrétní logiky. Praha, 1885.
- Pečjak, V.: Znameniti psihologi o psihologii. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1982.
- Rechcigl jr., M. (Edit.): The Czechoslovak Contribution to World Culture. Hague, London, Paris, Mouton, 1964.
- Rostohar, M.: Psychologie jako věda o subjektivní skutečnosti. Brno, Společnost pedagogického musea, 1950.
- Sexton, V. S., H. Misiak: Historical Perspectives in Psychology: Readings. Belmont, Wadsworth Publ. Company, 1971.
- Sternberg, R. J.: Implicit Theories. In: Bisanz J. et al., Formal methods in developmental psychology. New York, Springer, 1987, 155—192.
- Švancara, J.: Pětašedesátiny profesora Roberta Konečného. Universitas, 1971, 4, 2, 112—113.
- Švancara, J.: K 20. výročí úmrtí Mihajla Rostohara. Universitas, 1986, 19, 4, 102—104.

HISTORICAL PERSPECTIVES OF THE BRNO SCHOOL OF PSYCHOLOGY⁸⁾

This paper makes no attempt to present an unified picture of psychology in Brno (about 400 thousand inhabitants) but to throw into relief three points: (1) Moravian psychology in retrospect, (2) the interrupted line of psychological tradition during the Communist régimes 1948—1979, (3) trends in psychology after the velvet revolution in Czechoslovakia 1989. In the midst of this seemingly discordant polyphony, it is possible to discern some recurrent themes and consonance.

The Department of psychology at the Masaryk University in Brno was founded in 1926 by Prof. Mihajlo Rostohar. His research work and theoretical studies in gestalt psychology gained him an international reputation. He gave up lecturing in 1948. With a group of enthusiastic collaborators and contributors he founded and edited „Psychology“ (1935—1950) — the first journal of psychology in Czechoslovakia which appeared in Brno. He organized the 1st Slavic congress of developmental psychology. It is possible to speak, cum grano salis, about the “School of Rostohar”. The author had the privilege to be one of the pupils of Prof. Rostohar.

Through his able and energetic leadership expanded teaching and research after the liberation of Czechoslovakia from the Nazi occupation in 1945. Rostohar was not a militant gestaltist but he was able to develop gestalt principles critically.

Unfortunately, this promising post-war beginning was nipped in the bud by the Communist seizure of power in February 1948. An attempt was made to present a brief account of two phases of deformations in psychology during the Communist régimes: (1) the Stalinist period after the fatal Communist putsch in Czechoslovakia in 1948, (2) the Brezhnevian period after the military occupation of Czechoslovakia in 1968. For 40 years the Czech and Slovak spirit was enslaved to Communist hierarchy and aristocracy. Relations with Western psychology were very limited. Marxism provided a ready-made scheme and directives both for explanation and evaluation. The publishing of papers of some non-Marxists was estricly forbidden. But a large proportion of Brno psychologists were not Communists. The Communist professors and directors of institutes are generally not real scholars. Some of them were propagandists a popularizers of Marxist ideology under scientific guise. They promoted into scholarly positions without having had to meet necessary scientific requirements. In contrast to this rulers, several scholars lost their position in psychology. The other lost face. There was no possibility to continue the tradition which influenced the course of psychology in the 1930s and after the World War II.

The ideal of a "socialism with human face" was violently suppressed 1968. Because of early hostile and antagonistic attitudes toward psychology, first the division of personality, subsequently the chair of psychology at the University (mean-time renamed the J. E. Purkyně University) was suspended from 1970 to 1974. Several members of the staff had to leave the University. The Psychological Laboratory of the Academy of Sciences in Brno was incorporated with the Department of atheism and social consciousness (sic!). Pedagogues replaced some psychologists in counselling. This was the way from the qualitative wealth of subjective life and the dignity of man toward the materialism of the objectified world and space, and toward the dehumanized purposelessness. There is no doubt, however, that there are positive changes, too. Certainly there is more planning and teamwork and public recognition of some psychological achievements which suit the government. All this conforms to the Soviet pattern. On the other hand, the prevailing opposition to Communism among scholars and students in psychology help to resist ideological influence.

The dramatic events in November 1989 aroused Czech and Slovak human solidarity and assertiveness in the course of the soft, velvet revolution. The resurrected democracy makes possible looking to the hopeful future in education, research and practice of psychology. Cooperative arrangements with psychologists outside of the country are necessary. The isolation in which psychologists in Brno worked was serious, stronger than in Prague. Moravian cultural tradition which dates back to the beginnings of christianity and has consistently upheld the ideals of humanity of Comenius and Masaryk should mark further development of psychology at the rehabilitated Masaryk University in 1990s. There is a special obligation to preserve the tradition of the Rostohars school, too. One must be aware of the unity of the mind, of the psychic, structural, dynamic and transcendent unit of human personality. The significance of psychology in our new democratic society shall be proportional to the importance of topical problems. Psychology has to be "discovered" by someone from outside so that it could become power and mowing force influencing public affairs. So it is important that politicians and economists recognize psychology as one of adequate means for the solution of topical needs of the State.

To be effective, the efforts of a small Department at the University must be united. A multidimensional research of abilities in the framework of the whole life span could unify all branches of psychology. With this in mind, there are pos-

sibilities of interdisciplinary collaboration and of international communication of both scientific and experiential discoveries. The interaction between individual differences in abilities and programming heuristic might be the impetus for the formation of specifically orientated educational programmes.

Supposed development of psychology in our country shall depend generally on the fact (1) to what extent shall psychology intervene in the effort of the peaceful ordering of the life in the country and in the world, (2) whether it shall be able to learn from the former errors and one-sided views, (3) to what extent shall it lose its dependency on such methods and theories that create a close circuit, (4) to what extent shall it face the danger of seeking the source of knowledge in itself. It is to be hoped that the line among theoretical, experimental and applied psychology would be diminished; they should remain just changing outputs and perspectives of one psychology. In terms of the ortogenetic principle, at the growing differentiation of theories, the need of their integration should be considered. Such integrationist approach should equilibrate the supposed pluralistic trend in 1990s psychology.

⁸ An enlarged version of the opening address at the 1st meeting of the Psychological Forum of Moravian psychologists which was held in Brno on 8 December 1989.